

LINGVOLITERÁRNÍ (FILOLOGICKÁ) METODA ALEXANDRA STICHA A STUDIUM LITERATURY RANÉHO NOVOVĚKU

JAN MALURA (Ostrava)

I

Záměrem tohoto textu je reflektovat práce Alexandra Sticha (1934 až 2003) o literatuře raného novověku, resp. doby střední, jak epochu 16.–18. století nazýval tento významný filolog, literární historik a lingvista. Úvaha byla ve zkrácené podobě přednesena na stichovském kolokviu¹ a ponechává si jistý diskusní, rozhledový charakter. Nechce být komplexní studií o daném problému, ostatně důkladnou analýzu Stichovy badatelské metody provedl už J. Šebek,² k jehož studii budeme nejednou odkazovat. Naším záměrem je věnit badatelův přístup do jistých kontextů uvažování o literatuře a jazyce.

Z mnohostranné činnosti tohoto vědce se soustředíme pouze na statě o literatuře raného novověku, zejména baroka, které Stich věnoval soustavnou pozornost od 90. let 20. století. Není však vůbec snadné ohraničit skupinu textů, již lze považovat za materiálové východisko naší rozpravy. K typickým znakům Stichova myšlení patřilo totiž překračování hranic historických úseků, reflexe literárních a kulturních témat napříč

¹ *Pelicanus vivificans. Pocta žáků Alexandru Stichovi*, 7.–8. 3. 2013, FF UK v Praze.

² JOSEF ŠEBEK, *Literárněvědná metodologie Alexandra Sticha*, in: *Česká literatura* 55, 2007, s. 479–516.

dějiny, akcent na hledání kořenů moderních fenoménů v minulosti (požadoval např. rozvíjet úvahy o kodifikaci moderní češtiny s důvěrnou znalostí jazykového stavu doby střední). Alexandr Stich přináší mnoho postřehů k písemnictví baroka v pravech, jejichž hlavním tématem je literatura 19. či 20. století. Potíže s vymezením materiálu jsou způsobeny také tím, že Stich často překračoval hranice žánrů myšlení o literatuře a jazyce, které se dnes, v době, kdy jsou humanitní vědy tlačeny k tzv. exaktnosti, zdají poměrně jasně dány (vědecká studie má být zřetelně oddělena od „pouhé“ publicistiky či popularizace). V případě Sticha nelze jednoduše vzít v potaz výhradně články publikované ve vědeckých časopisech, přinejmenším by nám ze zorného pole vypadla tak důležitá stať, jakou je *Malý ořes ve velkém polemickém tématu aneb Země dobrá, tj. země česká z Literárních novin*,³ později zařazená i do výboru ze Stichovy publicistiky.⁴ Ovšem i některé Stichovy stať z čistě odborných publikací překračují úzké mantinely, nebrání se persvazivnímu, publicistickému tónu a snaží se prosadit a propagovat jisté hodnoty.⁵

A ještě jednu drobnou úvodní poznámku, snad trochu osobní. Když jsem se po letech začel do Stichových textů, měl jsem dojem, že slyším univerzitní přednášku pana profesora, přednášku v tom nejlepší, tradičním slova smyslu (ne „prezentaci tématu“). Četl jsem promluvy vzdělance, elegantně formulované, jež mají rysy živého, mluveného výkladu, nebojí se odboček, rozbíhavosti i jisté neukončenosti a zároveň vidí svůj předmět jako propojený celek. Přednáška univerzitního profesora může ve svém výkladu mírně nadsazovat, protože potřebuje zaujmout. Je nenahraditelná mj. v tom, že upozorňuje na bílá místa oboru a vyhláší naléhavé badatelské úkoly, protože přednášeč, respektovaný vzdělanec, ví, že má před sebou mladé lidi, tvárné posluchače, které lze získat a přesvědčit správnými podněty. To, že Stichovy stať mají mnohé rysy univerzitní přednášky, je jejich výhodou i omezením.⁶

³ ALEXANDR STICH, *Malý ořes ve velkém polemickém tématu aneb Země dobrá, tj. země česká*, in: *Literární noviny* 50, 16. 12. 1998, s. 1, 4.

⁴ ALEXANDR STICH, *Jazykověda – věc veřejná*, (vyd.) VÁCLAV PETRBOK, Praha 2005.

⁵ Srov. už hodnotící název jedné ze stať: ALEXANDR STICH, *Jan Kořínek – velký a živý barokní prozaik*, in: *Kutná Hora v době baroka*, (vyd.) VOJTECH VANĚK – JIŘÍ K. KROUPA, Praha 2005, s. 151–166.

⁶ Fakt, že publikované texty autora v mnoha ohledech kopírují látku jeho univerzitních přednášek a seminářů, ukazuje vzpomínka Ondřeje Koupila otištěná krátce po

II

Stichovy práce k barokní (raně novověké) literatuře lze rozdělit do tří skupin.

Za prvé jde o statě bilančně-programové, pro něž jsou příznačné jisté syntetizující tendence.⁷ V nich prof. Stich hodnotí dosavadní bádání a na základě této bilance pak formuluje úkoly pro nejbližší budoucnost. S oblibou upozorňuje kupříkladu na absenci výkladového slovníku střední doby, na nutnost výzkumu a katalogizace rukopisných památek a v neposlední řadě na málo reflektovanou existenci české literatury ve slovenském prostředí. V příspěvku pro reprezentativní publikaci vydanou k monumentální pražské výstavě *Sláva barokní Čechie*,⁸ na níž se Stich jako vědecký konzultant podílel, je jednou ze základních tezí tvrzení, že většina jazykových jevů tzv. barokní češtiny se prosazuje už před r. 1620, jsou tedy výsledkem přirozeného vývoje, ne násilného zloumu, jak se dříve uvádělo; neméně důležitá je poznámka o „jazykověkulturním selhání české šlechty“ po r. 1620, které mohutně ovlivnilo kulturní atmosféru 17. a 18. století.

K další skupině patří analytické rozbory jednotlivých děl, což je okruh prací, které si, domnívám se, uchovávají stále nemalou inspirativnost. Jejich vrcholem je kořínkovská monografie, obsažená v edici *Starých pamětí kutnohorských* (společně se svým žákem Radkem Lungou).⁹ Druhou dominantou jsou statě o J. B. Pitrovi, které především ukazují badatelův zájem o pozdní baroko, o „problematické a diskuto-

smrti prof. Sticha (viz ONDŘEJ KOUPIĽ, *Sedm tučných*, in: Souvislosti 14, 2003, č. 1–2, s. 25–26). Miloš Sládek v diskusi na stichovském kolokviu (viz pozn. 1) užitečně upozornil na nutnost brát v úvahu při reflexi autorovy práce množství poznámek, excerpt a dalších materiálů, uložených v pozůstalosti v *Památníku národního písemnictví*. Ty ukazují způsob vzniku Stichových prací, širší pramenné základny, z níž poté badatel výběrově čerpal ve svých přednáškách a publikovaných statích.

⁷ ALEXANDR STICH, *O české literatuře starší, zvláště barokní*, in: Česká literatura 44, 1996, s. 443–458 (původně referát na světovém kongresu bohemistů v r. 1995); Týž, *Václav Černý a (české) baroko*, in: VÁCLAV ČERNÝ, *Až do předsíně nebes*, (vyd.) JARMILA VIŠKOVÁ, Praha 1996, s. 413–437

⁸ ALEXANDR STICH, *Jazyková a slovesná kultura v barokních Čechách*, in: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*, (vyd.) VÍT VLNAS, Praha 2001, s. 235–253.

⁹ ALEXANDR STICH – RADEK LUNGA, *Komentář*, in: JAN KORÍNEK, *Staré paměti kutnohorské*, Praha 2000, s. 395–522.

vané“ 18. století. Stich jmenovaného vlastenecky orientovaného benediktina považoval za klíčovou osobnost české literatury kolem poloviny tohoto století a uvažoval o něm též jako o autorovi historicko-publicistické knihy *Země dobrá, tj. země česká* (1754), jejíž edice z roku 1998 představil coby vrcholnou kulturní událost (je však třeba poznamenat, že pitrovská atribuce nebyla badatelskou obcí přijata s jednoznačným souhlasem).¹⁰ Věnoval se i dalším zapomenutým osobnostem 18. století, např. kazateli Antonínu Vokounovi.¹¹

S intuicí skutečného znalce dobových textů dokázal A. Stich vyhmátnout důležité fenomény raněnovověké literární tvorby, např. význam knih zaměřených na kultivaci, zniternění religiozního prožitku, jež se staly mimořádně rozšířenou vrstvou literárního života 17. a 18. století. Stich je poučen německým prostředím, které má pro danou oblast pojem „Erbauungsliteratur“ (sám užívá českého ekvivalentu „literatura [nábožensky] povznášející“), ale nejde mu o teoretický koncept. Rozvíjí úvahy nad slovesnou povahou této literární vrstvy a především podniká konkrétní analýzu modlitebních knih, které nechápe jako pouhou užitkovou produkci, ale coby skutečná, esteticky stylizovaná díla: např. Pitrova knížka pro polické náboženské bratrstvo byla podle něj „zamýšlena jako dílo vypjaté umělecké a působivé právě svou překvapivou odlišností...“¹² O tom, že se nesoustředil jen na literaturu pobělohorské katolické protireformace, svědčí práce *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*,¹³ věnovaná typickému náboženskému dílu pozdního reformačního humanismu (Sticha ovšem přitahovalo i dílo J. A. Komenského, jehož považoval za velkého syntetika, tj. tradicionalistu i novátora v jedné osobě).¹⁴

¹⁰ ALEXANDR STICH, *Malý otřes*, s. 1.

¹¹ ALEXANDR STICH, *Antonín Vokoun. Pokus o rekonstrukci zapomenuté pozdně barokní osobnosti*, in: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách*, (vyd.) ZUZANA POKORNÁ – MARTIN SVATOŠ, Praha 1992, s. 192–198.

¹² *Dvě benediktinské modlitby z 18. století (Jozef Bonaventura Pitr /Piter/ a Aemilian Malha)*, in: *Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy u příležitosti milénia břevnovského kláštera*, (vyd.) MARIE BLÁHOVÁ – IVAN HLAVÁČEK, Praha 1997, s. 77.

¹³ ALEXANDR STICH, *Matouš Konečný a jeho Kazatel domovní*, in: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, (vyd.) VÁCLAV PETRBOK – RADEK LUNGA – JAN YDLITÁT, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 228–240.

¹⁴ ALEXANDR STICH, *Český zápas o Píseň písní a Komenského místo v něm*, in: *Kritický sborník* 11, 1991, č. 4, s. 6–12.

Pozoruhodné podněty přináší A. Stich také k interpretaci tzv. knížek lidového čtení v komentářích edice České knihovny.¹⁵ Tato stať je obecně významným příspěvkem ke kompoziční výstavbě a stylistice české výpravné beletrie 16.–18. století, jež je podle tradičních domácích výkladů pouze periferním, „lidovým“ produktem.¹⁶ Stich analyzuje jednotlivé vypravěčské postupy (především způsoby prezentace promluv postav) a všímá si vnitřní diferenciaci této jen zdánlivě jednoduché produkce, v *Meluzíně* dokonce spatřuje prózu „konstrukčně rafinovanou“.

Poslední skupinu představují lingvoliterární studie o vybraných motivech. Tyto práce, včetně zřejmě nejznámějšího Stichova díla (*Seifertova Světlem oděná*, 1999), jež se však netýká přednostně literatury raného novověku, důkladně analyzoval J. Šebek, zejména však z hlediska Stichova pojetí intertextuality.¹⁷ Pokud jde o 17. a 18. století, Stichovým plánem bylo podat komplexnější výklad barokních motivů, které lze považovat pro danou epochu za klíčové. Barokní literatura v jeho pojetí disponovala „množstvím obecně rozšířených motivů, vesměs čerpaných ze starší náboženské a literární tradice (jako byly motivy křesťanského rytíře, střev milosrdenství, prsu Panny Marie, smrtelných mdlob, sinalosti a krvavého potu, apod.)“. Vedle toho existovaly motivy exkluzivní, vyskytující se jen v některých dílech, „a to těch, která byla produktem zesílené tvůrčí aktivity umělecké a v nichž se estetická funkce uplatňovala zřetelněji.“¹⁸ Programový výzkum těchto klíčových motivů stačil Stich rozvinout ovšem jen v neúplné podobě.

III

Stichova metoda je obvykle charakterizována jako lingvoliterární, ostatně tak ji vymezuje i sám autor. Jde o přístup, který lze zároveň označit jako filologický, v každém případě také jako vnitrotextový. To je jeho

¹⁵ ALEXANDR STICH, *Komentář*, in: *Tři knížky lidového čtení*, (vyd.) JAROSLAV KO-LÁR, Praha 2000, s. 263–284.

¹⁶ Na stichovském kolokviu s tímto českým výkladovým stereotypem polemizoval J. Hon v příspěvku „*Prosaroman*“ a „*knížky lidového čtení*“ – o jednom bohemogermanistickém nedorozumění.

¹⁷ SROV. JOSEF ŠEBEK, *Literárněvědná metodologie*; podobným aspektům se stejný autor věnoval také na stichovském kolokviu v příspěvku *Motiv a intertextovost. Vztahy mezi texty v literárněvědných pracích Alexandra Sticha*.

¹⁸ ALEXANDR STICH, *Magnet a pelikán – dva exkluzivní barokní motivy*, in: Literární archiv 27: *Česká literatura doby baroka*, Praha 1994, s. 89.

základní rys: přestože Stich zná leccjaké kulturněhistorické souvislosti, svou argumentaci vyvozuje de facto jen z textů, z vazeb mezi texty, ne z vnějších souvislostí.¹⁹ Jistou výjimku představuje stať *O Šporkově a Pitrově „rytěřování“*, v níž vede pozoruhodný dialog s pracemi uměleckého historika Pavla Preisse a zamýšlí se nad dvěma barokními a v mnohém odlišnými realizacemi staršího, už biblického motivu *miles christianus*.²⁰ Jinak však Stich proklamuje, že východiskem mu je elementární textová rovina, resp. jazykové zformování,²¹ že chce „analyzovat základní pojmenování jevu.“²²

Pokusme se přesněji porozumět Stichovu úsilí tím, že pojmenujeme blíže, analogické metodické přístupy či snad přímé inspirační zdroje. Nepochybně by měla být zmíněna pozitivistická filologie, jak se formovala u Jana Gebauera a jeho žáků. Spojnice jsou více než zjevné – sklon k analytické metodě s enumerativní evidencí textového materiálu (ona filologická vášeň pro doklady!), stylistická analýza jako klíčový prostředek literárněhistorického uvažování a samozřejmě propojení literárněhistorických a jazykovědných otázek, které vede k problémům textologickým. Nezapomínejme, že mezi Gebauerovými žáky byli i komparativně uvažující folkloristé a literární historikové jako např. Václav Tille. Ten sledoval putování motivů napříč historickými epochami a slovesnými žánry, přičemž do sousedství stavěl např. staročeské exemplum, raněnovověké kázání a českou konverzační komedii z konce 19. století,²³ což je přístup jistě velmi blízký Stichovu chápání literárních dějin.

Nelze vynechat kontext strukturalismu, přesněji řečeno pražské funkční lingvistiky a stylistiky. Těmto souvislostem už byla věnována jistá pozornost. A. Stich nejen užívá pojmy struktura a strukturální,²⁴ ale není mu vzdálena ani koncepce autorského jazyka. V aktualizaci výrazu vidí zdroj estetizace textu, při níž právě jazykové zprostředkování na sebe strhává pozornost.²⁵

¹⁹ JOSEF ŠEBEK, *Literárněvědná metodologie*, s. 508.

²⁰ ALEXANDR STICH, *O Šporkově a Pitrově „rytěřování“*, in: *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, (vyd.) Vít VLAS – TOMÁŠ SEKYRKA, Praha 1996, s. 208–214.

²¹ ALEXANDR STICH, *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi*, Praha 1996, s. 10.

²² ALEXANDR STICH, *Divadelnost v české barokní umělecké próze (Martin Kochem)*, in: *Divadelní revue* 1992, č. 1, s. 14.

²³ Např. VÁCLAV TILLE, *Ze srovnávací literatury lidové*, in: *Český lid* 6, 1897, č. 5, s. 1–12, 179–184, 236–244, 373–378, 409–426 a 521–527.

²⁴ JOSEF ŠEBEK, *Literárněvědná metodologie*, s. 491 a 495.

Stich hovoří o uměleckosti a uměleckém jazyku, o obrazné umělecké potenci aj., což jsou kategorie, které bychom neměli spojovat jen s metodou pražského strukturalismu. Je třeba zdůraznit, že Stichovo uvažování netíhne k postihnutí celku a funkce jednotlivých částí v úhrnné struktuře díla, ale zaměřuje se většinou na konkrétní, jediný bod.²⁶ Není to motiv v literárněvědném slova smyslu, ale spíše jazykově-slohový detail. Máme tedy před sebou snahu o pronikavější čtení textů pomocí detailu, přes jazykové odlišnosti, které mohou při recepci vytvářet přitažlivou exkluzivitu. Podle Sticha je třeba „najít čtenáři šifru k [...] textům právě přes jazykově slohový detail, prostřednictvím toho, že by se zvýraznil a zjiřtil jeho smysl pro to, jak estetické a myšlenkové poselství vychází z jazykového zformování, z toho, co se při zběžném rutinním čtení pojímá jako vedlejší samozřejmost.“²⁷ Takový prvek se může stát klíčem k pochopení celé epochy, např. v dílčím lexému střevo se odráží tělesná konkrétnost barokní estetiky, „nutková touha barokních lidí zahrávat si neustále na pomezí sakrálního a velmi živočišného.“²⁸

IV

Chtěl bych upozornit na velmi pozoruhodnou paralelu ke Stichově tvorbě u německy píšících filologů romanistické orientace, jejichž činnost spadá zejména do 30.–50. let 20. století (E. R. Curtius, Leo Spitzer, Erich Auerbach aj.). Jde o vazbu typologickou ne přednostně genetický vliv, důkazy o přímých inspiracích, pokud vím, neexistují. Např. pojetí topiky E. R. Curtia ve slavné knize *Evropská literatura a latinský středověk* je filologicky založeno na realizaci jednotlivých topoi v konkrétní jazykové rovině. Curtius postupuje při analýze topiky a rétoriky průřezově, většinou začíná Biblií a postupně přechází k antice, středověku

²⁵ Milada Homolková zdůraznila v diskusi na stichovském kolokviu inspirativní vliv tvůrčí atmosféry Ústavu pro jazyk český v 60. letech minulého století. A. Stich zde působil v letech 1958–1982, v letech 1963–1966 byl jeho vědeckým tajemníkem, v letech 1967–1971 vedoucím oddělení jazykové kultury a stylistiky. Petr Nejedlý podtrhl zásadní význam prací Karla Hausenblase. V naší úvaze vycházíme přednostně ze Stichových publikovaných textů o literatuře raného novověku, v nichž přímé hausenblasovské odkazy a rezonance nenacházíme.

²⁶ ALEXANDR STICH, *Od Karla Havlíčka*, s. 276.

²⁷ Tamtéž, s. 10.

²⁸ ALEXANDR STICH, *Josef Bonaventura Pitř*, s. 74.

a novověké epoše. Také Stich velmi často sestupuje ve svých historických sondách k motivice Bible, k níž chová kulturní a kulturně-filologický respekt jako ke zdroji, jenž nepřetržitě „zvučí“, rozléhá se prostorem naší civilizace. Biblišmy rád odhaluje i v moderní české poezii a zároveň lituje toho, že dnešní kultura má stále menší schopnost je dešifrovat.²⁹ Zmíněná Stichova „střeva milosrdenství“ nemají vůbec daleko ke Curtiovým analýzám metaforiky částí těla („kolena srdce“, „břicho srdce“, „žaludek ducha“).³⁰ Pro Curtiův způsob psaní jsou typické ironické poznámky, např. o tom, že baroko je zřejmě staré jako Bible a sahá až k romantismu (protože tzv. barokní motivy lze odhalit už v Bibli a sledovat je až do 19. století), ironie tohoto typu nebyla Stichovi a zjevně ani mnoha dalším historicky uvažujícím filologům vůbec cizí...

V roce 2010 vyšel v českém překladu výbor z díla Leo Spitzera *Stylistické studie z románských literatur*, kniha velmi důležitá, která u nás bohužel poněkud zapadla. Když čtete vynikající Spitzerovy statě, nemůžete nemyslet na Sticha. Příznačné jsou už názvy Spitzerových programových textů – *Jazykověda a slovesné umění*, *Slovesné umění a jazykověda*, *K jazykové interpretaci slovesných uměleckých děl*, *Jazykověda a literární historie*. Alexandr Stich by jistě ochotně podepsal i hlavní Spitzerovu tezi: „Nemůže být totiž pochyb, že resortní odluka literárních a lingvistických zájmů na našich univerzitách vedla k trvalému odcizení dvou kategorií poctivých služebníků slova (filologů): jazykovědec, který nemá ponětí o literatuře, tu stojí vedle literárního vědce, který nemá ponětí o jazyce.“³¹ Jaké je řešení zmíněného problému? Pro Spitzera jím je zcela jednoznačné stylistika, nejschůdnější most mezi jazykovědou a literární vědou; sám Spitzer zároveň praktikuje výzkum lexikologie a sémantiky. A právě tyto oblasti stojí v blízkosti Stichova lingvoliterárního uvažování.³²

²⁹ ALEXANDR STICH, *Jazyk bible v nás*, in: PATRIK OUŘEDNÍK, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha 1994, s. 7–14.

³⁰ ERNST ROBERT CURTIUS, *Evropská literatura a latinský středověk*, přel. JIŘÍ PELÁN – JIŘÍ STROMŠÍK – IRENA ZACHOVÁ, Praha 1998, s. 155–156 (kap. *Metaforika částí těla*).

³¹ LEO SPITZER, *Stylistické studie z románských literatur*, přel. JIŘÍ PELÁN – JIŘÍ STROMŠÍK, Praha 2010, s. 10.

³² Ozvláštňení slovní zásoby se v pojetí obou badatelů stává klíčem k pochopení autora, viz např. LEO SPITZER, *Promluva a jazyk v třináctém zpěvu Pekla*, in: TÝŽ, *Stylistické studie*, s. 146–167; ALEXANDR STICH, *Několik marginálních poznámek o jazyku Holanovy poezie*, in: TÝŽ, *Od Karla Havlíčka*, s. 244–247.

Spitzer pojímá jazyk jako energii a chce ukázat, jak s ní tvůrci různých epoch pracují. To ho vede k sledování nejrůznějších jazykových detailů – jedna Rabelaisova stylová zvláštnost je chápána jako projev autorova celkového způsobu vidění světa. Spitzer pracuje s koncepcí klíčových slov, obrátů, motivů, které chápe jako základní kameny literárních děl. Podobně to dělá Alexandr Stich. Práce obou však vyvolávají oprávněné otázky: jak tyto klíčové motivy a obraty identifikovat? Kde vzít jistotu, že jsem zvolil ten správný detail? Odpověď Spitzera je více než prostá – ten, kdo má oči k vidění, je musí poznat.³³ Důležitý je první krok, vědomí, že „jsme narazili na zvláště výmluvný detail, a následně přesvědčení, že tento detail je s uměleckým dílem zásadně spjat.“³⁴ A pak je třeba nahromadit doklady o jeho existenci, protože toto je základ filologie: „právě hromadění dokladů umožňuje onu exaktnost, na niž jsme v jazykovědě zvyklí.“³⁵

Ani Stich, ani Spitzer nenabízejí žádnou jednoduchou techniku, kterou by bylo možné následovat. U obou je zjevné, že přistupují k textu se „svým osobním cítěním“ a osobní (v obou případech velmi širokou) erudicí a zkušeností. Alice Stašková konstatuje, že Spitzer při zkoumání stylu nedisponuje metodou ve smyslu reflektovaného a univerzálně použitelného souboru postupů. Je to cesta, jak poznamenává Stašková, která je nesdělitelná ve formě výroků, ale „podobně jako u řemeslníka [...] nebo člověka, který ušel cestu [...] je to praktické vědění nabyté zkušeností.“³⁶ Oba věří, že na detailech, na „malém slově“ lze ukázat zásadní rysy, oba uznávají metodu hermeneutického kruhu, tedy premisu, že ve filologii se nedosahuje poznání pouze postupem od jednoho detailu k druhému, ale velmi často anticipací nebo uhodnutím celku. Oba brání filologický charakter své disciplíny, Spitzer to dělá velmi polemicky, když důrazně odmítá, aby studenti psali závěrečné práce s tématy jako „Peníze ve francouzské komedii 17. století“; literární historik totiž není kompetentní zkoumat ideje, ale jen jazyková ztvárnění.³⁷

Nejdůležitější činností je pro badatele tohoto typu detailní čtení textu: „Čtení, důkladné čtení se mi skutečně zdá být nejlepším řemeslným

³³ LEO SPITZER, *Stylistické studie*, s. 35.

³⁴ Tamtéž, s. 88.

³⁵ Tamtéž, s. 36.

³⁶ ALICE STAŠKOVÁ, *Stilum vertere (O zkoumání stylu v literární vědě)*, in: *Slovak Review of World Literature Research* 17, 2008, č. 3, s. 111.

³⁷ LEO SPITZER, *Stylistické studie*, s. 77.

postupem [...],³⁸ tento postup má pro oba větší význam než analýza pramenů.³⁹ Klíčový je cit pro stylistické jemnosti mateřského jazyka, pěstovaný oběma autory napříč dějinami národní literatury. Spitzer chce vedle sebe stavět texty různých dob, ale stejného národního původu; konfrontuje středověk s novější poezií, když studuje např. stylistické schéma trojice u trubadurů a parnasistů. Je přesvědčen, že díla starších epoch rezonují dál, nejsou to „mrtvé trámy“, ale „živé stromy“ a filolog má právo k nim přistupovat s moderním jazykovým senzorem. Netřeba zdůrazňovat, že takové uvažování očividně konvenuje s pracemi A. Sticha; ten konstatuje, že kupříkladu literaturu 18. století je třeba nejen analyzovat a vydat, ale „také čtenářsky prožít“, teprve poté je totiž možné se „pokoušet o aspoň relativně adekvátní soud“.⁴⁰

Tyto pozoruhodné analogie, dané stejným, dnes již pozapomenutým pojetím filologie, by nám neměly zastírat dílčí odlišnosti mezi oběma badateli. Stichova metoda je vnitrotextová, ale má přece jen elementární smysl pro kulturněhistorické souvislosti (i když pomocí nich neargumentuje, na rozdíl od Spitzera je alespoň zachycuje). Stichův přístup je rozhodně méně psychologizující než Spitzerův a hlavně se nespokojuje s kanonickými autory. Spitzer, stejně jako např. medievista Jan Lehár, který měl ke studiím německých romanistů, citlivých pozorovatelů stylistických detailů, dosti blízko, analyzoval zejména pilíře národní literatury. Alexandr Stich měl naproti tomu rád zdánlivou periferii: na poli raněnovověké literatury podnikal a podněcoval pramenný výzkum, objevoval nové autory, propagoval nedoceněné fenomény.

V

Jak jsme již naznačili, Stichovy statě nepatří dominantně do oblasti tematických analýz (resp. dějin látek, „Stoffgeschichte“), jak bychom mohli očekávat z proklamací badatele, který říká, že mu půjde o literární motivy barokní epochy. Jejich odrazovým můstkem není tematická

³⁸ Tamtéž, s. 19.

³⁹ Stichovi např. nevdává, že Zdeňka Tichá ignorovala výzkum původu duchovních písní a zařadila do své antologie z barokní poezie (*Růže, kterouž smrt zavřela*, 1970) texty zcela nebarokní, ze 16. století; tento postup – z našeho hlediska pochybení – omlouvá tvrzením, že např. starší reformační píseň *Léto chvíle této*, kterou Stich sám analyzuje, do barokní literatury „přirozeně a nenásilně zapadá“, viz ALEXANDR STICH, *Magnet a pelikán*, s. 112.

⁴⁰ ALEXANDR STICH, *Josef Bonaventura Pitř*, s. 70.

konstelace, ale spíše lexém, lexikálně sémantická jednotka. Na začátku svých úvah Stich často vychází z lexikografických příruček, zejména Jungmannova slovníku,⁴¹ poté podniká stylistický průzkum dané mikrostruktury: „Vpojení Pitrova díla do struktury barokní slovesnosti vynikne nejplastičtěji a nejnázorněji, zaměříme-li se na mikrostrukturu lingvostylové roviny textu jeho díla. Zvolíme k takové analýze pouhý jeden lexém [...] totiž střevo.“⁴²

Za modelovou Stichovu lingvoliterární rozpravu lze považovat obsahlou stať *Magnet a pelikán – dva exkluzivní barokní motivy*.⁴³ S touto studií úzce souvisí jiná práce, zabývající se sémantickými obměnami motivu „pelikána s ránou v hrudi“, a to především ve verších F. Halase.⁴⁴ Pomocí motivů / lexémů magnetu a pelikána Stich podniká důkladné čtení s mnoha trefnými postřehy. Nicméně toto čtení vzbuzuje nikoli bezvýznamnou otázku, již ostatně naznačenou. Je skutečně vybraný motiv natolik zásadní, aby mohl být považován za klíč k dílu, resp. k celé epoše? V čem vlastně spočívá barokní příznakovost motivu pelikána? Proč je zrovna tento prvek chápán jako významná stopa rezonancí baroka v moderní české poezii? Stich někdy sám přiznává, že danému motivu tvůrce nepřikládal zásadní důležitost, přesto neváhá interpretačně uchopit zrovna tento detail: „Halasovi samému na tomto obraze [pelikána, J. M.] asi příliš nezáleželo, protože souhlasil s tím, aby byl při překladu básně do polštiny vypuštěn. A přece jsme neodolali pokušení ukázat právě na tomto obraze podstatné rysy Halasovy poetiky a stylistiky, to, jak je vázaná na staré, hluboké a široce rozpjaté tradice...“⁴⁵ Na půdě literatury 19. století byl Stichův přístup podroben kritice. Jde o poměrně známou polemiku Mojžíra Otruby, který konstatuje, že Stich přeceňuje dílčí motiv msty u Máchy, jenž ve skutečnosti není ústředním prvkem děje, nebyl takto hodnocen ani v dobové, ani v pozdější recepci; na základě jednoho intertextového prvku tedy nelze konstruovat širší síť vztahů a kontextů.⁴⁶

⁴¹ Např. ALEXANDR STICH, *Divadelnost*, s. 14–15.

⁴² ALEXANDR STICH, *Josef Bonaventura Pitr*, s. 70–71.

⁴³ ALEXANDR STICH, *Magnet a pelikán*, s. 89–115.

⁴⁴ ALEXANDR STICH, *Halas – pelikán*, in: *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi*, Praha 1996, s. 274–289 (poprvé vydáno in: *Zprávy spolků českých bibliofilů 1989*, č. 3–4, s. 59–69).

⁴⁵ Tamtéž, s. 277.

⁴⁶ MOJŽÍR OTRUBA, *Poznámky k referátu Alexandra Sticha*, in: *Monology o Josefu Kajetánu Tylovi*, (vyd.) FRANTIŠEK ČERNÝ, Praha 2003, s. 74–78. Tématem msty byl

V případě literatury raného novověku je zvláště zjevné, že Stichovo uvažování je příliš ponořeno do světa intertextových souvislostí. Na začátku úvah o motivu magnetu sice krátce zmiňuje kulturní a naukový kontext (objev přitahování železa), ale velmi rychle přechází k literární tradici, k biblickým kořenům, k „táhnutí“ v Písni písní a k dalším slovesným projevům s obrazy přitahování, přičemž tvrdí, že v pozadí onoho mysticko-erotického táhnutí se obvykle rýsuje představa magnetu.⁴⁷ Vzhledem k povaze barokní literatury se ovšem zdají být důležitější nikoli čistě literární, ale spíše širší kontextové vazby v synchronním řezu napříč barokní kulturou a vzdělaností. Zjišťujeme, že barokní člověk byl fascinován magnetickou silou, což se odráželo ve filozofii přírody, teologii, v emblematických knihách, v univerzalistických encyklopediích apod. Na téma magnetismu vznikaly celé rozsáhlé spisy (dva z nich napsal např. známý jezuitský polyhistor Athanasius Kircher), jež interpretují magnetismus – ve stopách Platóna – jako božskou sílu, vyjádření Boží lásky, ale i element, který drží chaotický svět pohromadě. Magnet se stává součástí duchovního „čtení přírody“, odrazovým můstkem (výchozím emblémem) pro meditaci nad dokonalostí stvořitelského díla. Diachronní, textocentrický pohyb po širokém spektru děl umělecké literatury tyto skutečnosti zastírá, neumožňuje osvětlit důležité dobové okolnosti, neklade si otázku, jak barokní literaturu přímo formuje dobová vzdělanost se svými klíčovými tématy a idejemi.

VI

Nejnovější evropské bádání o literatuře raného novověku kráčí po jiných cestách, než jakými se vydával Alexandr Stich. Nevládne mu důkladné, okouzlené čtení, ale většinou studium vedené vyhraněným metodologickým konceptem. Badatelé mají pocit (stranou nechme, jestli oprávněný), že posláním textů renesance či baroka nebylo okouzlovat stylistickými detaily, ale reprezentovat (vyjadřovat) ideje a sociálně pů-

Stich fascinován i na půdě raněnovověké literatury, srov. ALEXANDR STICH, *Kupido, incest a pomsta. Něco o Šimonovi Lomnickém z Budče*, in: *Souvislosti* 12, 2001, č. 1, s. 111–123; Týž, „*Pomsta*“ v barokní literatuře pobarokního období, in: *Tschechisches Barock / České baroko*, (Hrsg.) GERTRAUDE ZAND – JIŘÍ HOLÝ, Frankfurt am Main etc. 1999, s. 251–260.

⁴⁷ ALEXANDR STICH, *Magnet a pelikán*, s. 90.

sobit; zajímá je historická podmíněnost literárních děl a otázka: „co texty dělají s dobovým recipientem?“. Literární vědec nyní nehledá „literárnost“ v tvořivém užití jazyka ani nadčasové hodnoty; nestojí nablízku jazykovědci, ale spíše kulturnímu historikovi či antropologovi. Historická slovesná díla nejsou předmětem obdivu, stávají se objekty sociálně-kulturní analýzy (srov. úsilí tzv. nového historismu). Důraz se přesouvá na jiné oblasti, než jaké vidíme v díle prof. Sticha – od vlastních textů na literární život a jeho mediální aspekty, na oběh literatury, tj. na distribuci a instituce, které se literárního provozu účastní. Nenosí se diachronní putování na poli národní literatury, ale naopak pohyb po synchronní ose v rámci celku dobové, nadnárodní, intermediální kultury. Ke slovu přicházejí ne znalci a milovníci národní literární tradice, ale mezioboroví specialisté na určité období, na kulturu jisté doby. Středověká literatura je studována v rámci obecné medievistiky, která je odtržena nejen od bádání nad novodobou literaturou, ale výrazně též od studia textů raného novověku (ti, kdo překračují tyto mantinely, jsou podezírání z diletantismu, protože nemají hlubší vzdělání v kodikologii, středověké latině, teologii...).

Osobně považuji tato směřování za nezbytný trend, ne však za jedinou cestu. Specializace poznamenala veškerý vědecký život posledních desetiletí, odklon od filologicko-estetických metod nepředstavuje jen podlehnutí módě a pokušení sebevědomých socio-kulturních studií, ale adekvátní přístup k raněnovověké kultuře, který umí odhalit fakta, jež nám dosud v literárních dějinách unikala. Zároveň však cítím, jako člověk, který se dvacet let pohybuje v univerzitním prostředí, že právě na univerzitní půdě je přednáška profesora, znalce a okouzleného čtenáře, putujícího různými literárními obdobími, fenoménem nenahraditelným. Jde totiž mj. o to získat mladé lidi pro starobylou literární tradici. A to se nedělá demonstrací dokonalého řemesla a důmyslné metody, ale opět a znovu erudovaným a živým čtením starých textů. Alexandr Stich, velký univerzitní přednášeč a vyznavač kontinuity literárních dějin, je v tomto skvělým příkladem.

Summary

THE LINGUISTIC-LITERARY (PHILOLOGICAL) METHOD OF ALEXANDR STICH AND THE STUDY OF EARLY MODERN LITERATURE

This paper assesses the works of Professor Alexandr Stich (1934–2003) devoted to the literature of the Early Modern era (especially the Baroque). This influential literary historian, linguist and textual critic turned his attention to Baroque literature mainly after 1989, and it remained at the centre of his interest until his death. The article delineates the various areas of Stich's research into 16th–18th century literature (evaluative surveys, synthetic studies, interpretations of individual works, studies of motifs manifesting themselves in various eras of literary history). The author analyzes Stich's 'linguistic-literary' method which combines literary history with linguistic methodology, placing it in the context of traditional philological research and studies of literary stylistics. Stich's focus on the interpretation of texts and his analysis of key motifs of Baroque literature is assessed alongside his application of newer trends incorporating the external contexts of literary works (cultural studies, New Historicism).

Keywords: Alexandr Stich; Baroque literature; philological research; literary stylistic; cultural studies

JAN MALURA, Katedra české literatury a literární vědy, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Reální 5, Ostrava 1, 70010, jan.malura@osu.cz.